

FTAMP 14.35.07

<https://doi.org/10.51889/2022-1.2077-6861.28>

С.Г. КАЛКАШЕВ¹, Б.Ш. АБДИМАНАПОВ¹, Н.Е. УСЕНОВ^{1*}, З.И. ГОРДЕЕВА²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан),

²Мәскеу мемлекеттік педагогикалық университеті (Мәскеу, Ресей)

sani_kalkashev@mail.ru, Bahadur_66@mail.ru,

*nurik_88_kaznpu@mail.ru, Gordeeva.zinaida1@list.ru

ГЕОГРАФИЯ ПӘНІНДЕ КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫ ЕНГІЗУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада білім беру реформасындағы бағдарламалар сараланып, критериалды бағалауды білім беру жүйесіне енгізу қажеттіліктері қарастырылған. Сондай-ақ жаңартылған білім беру бағдарламасындағы ұзақ мерзімді, орта мерзімді, қысқа мерзімді жоспарлаудың мақсаты мен міндеттері, өз ерекшеліктері көрсетілген. Стандартқа сай оқушыда болу қажет дағдылар мен сол дағдыларды қалыптастырудағы ХХІ ғасыр мұғалім құзыреттіліктері талқыланды. Бағалаудың барлық түрлеріне, түсінігі мен тәртібіне, сипаттамаларына жалпылай түсінік берілген. Критериалды бағалау негізінде нені ескеру керек?, қалай жүзеге асыру керек деген сұрақтар төңірегінде нақты мысалдар және ғылыми дәлелдермен ашып көрсетілген. Критериалды бағалау жүйесінің мазмұны схемамен көрсетіліп, бағалау стандарттары, құралдары, бағалау үдерісі мен нәтижесі толық сипатталынған. Критериалды бағалаудың құрылымына тоқталып қалыптастырушы және жиынтық бағалаудың әдістемесі мен мазмұны ашылып жаңа идеялар қарастырылды. Құзыреттілікті қалыптастыруда педагогикалық және психологиялық аспектілері зерттеліп негізделген. Бұл аспектілер бағалаудың маңызды тұжырымдасын айқындап пәндік дағдылар мен критериалды бағалаудың құндылықтарын қалыптастырды.

Түйін сөздер: интерпретация; бағалау құралы; бағалау үдерісі; гностика; географиялық ойлау; географиялық мәдениет; құзыреттілік; педагогикалық аспект; психологиялық аспект; критерий; бағалау түрлері.

Кіріспе. Әлемдегі жаһандық дамулар мен өзгерістердің өте қарқындылығы Қазақстандағы білім беру саласында өзгерістер енгізуде өте өзекті болып отырғаны бәрімізге мәлім, сондықтан да білім беру «онтологиясы» (фундаментальді мәні) тереңінен зерделеніп жаңашылдыққа бет бұрыс жасалынды. Білім беру саласында ХХІ ғасыр оқушылары бәсекеге қабілетті болулары үшін қандай дағдылар болуы керектігі, сондай-ақ ол дағдыларды жетілдіруде білім беруде «нені?» және «қалай?» оқыту керек деген сұрақтар төңірегінде бетбұрыс жасалынуы қажеттілігінен стандарт, бағдарламалар мен әдістемелік құралдар дайындалды.

Солардың бірі: деңгейлік бағдарламалар негізіндегі «Мектептегі мұғалім көшбасшылығы» бағдарламасы. Бұл бағдар-

ламада 7 модуль (сын тұрғысынан ойлауға үйрету, оқытуды басқару және көшбасшылық, диалогтық оқыту, талантты және дарынды балаларды оқыту, оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес оқыту және оқу, оқыту мен оқуда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, оқу үшін бағалау және оқуды бағалау), соның ішінде критериалды бағалауды егжей-тегжей анықтама беріп тарихын негіздеген «Оқу үшін бағалау және оқуды бағалау» модулі. Осының негізінде бағалау модуліндегі критериалды бағалауды тереңдетіп кіріктірілген жаңартылған білім беру бағдарламасы дайындалып бекітілді.

Негізгі бөлім. Қазіргі таңда жаңартылған білім беру бағдарламасын тек ұзақ мерзімді (ҰМЖ), орта мерзімді (ОМЖ), қысқа

мерзімді жоспарлау (ҚМЖ) мен критериалды бағалау деген пайым қалыптасып қалып жатыр. Сондықтан да, кез келген бағдарламаның мақсаты мен міндеттеріне сәйкес өз ерекшелігі болатындықтан жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшеліктеріне тоқталсақ:

– пән мазмұнын жобалаудың спиральдік қағидаты, яғни білім мен біліктерді арттыруда оқу материалын тігінен, сондай-ақ көлденеңінен біртіндеп кеңейту (білімді тақырыптар бойынша және сыныптар бойынша күрделендіру);

– таным заңдылығы мен пәндік амал-тәсілдердің неғұрлым маңызды түрлері бойынша ойлау дағдыларының деңгейлеріне негізделген Блум таксономиясы бойынша оқу мақсаттарының иерархиясы;

– білім беру деңгейлері және тұтас оқыту курсы бойынша педагогикалық мақсаттардың пәнішілік байланыстарын ба-рынша ескеруге мүмкіндік беруі;

– бір білім саласы пәндері арасында, сондай-ақ пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру барысында «ортақ тақырыптардың» болуы;

– бөлімдер мен ұсынылған тақырыптар мазмұнын уақыт талабына сай болуы, әлеуметтік дағдылардың қалыптасуына назар аудару;

– оқу үдерісін ұзақ мерзімді, орта мерзімді, қысқа мерзімді жоспар түрінде технологияландырылу болып табылады (Ұлттық білім академиясы, 2020);

– оқытудың тәрбиелік әлеуетін арттыру, оқушының адамгершілік-рухани қасиеттерін қалыптастыру (Мәңгілік Ел патриоттық актісі негізінде);

– білім беру деңгейлері аралығында пән бойынша сабақтастықты ескеруге мүмкіндік беретін толық оқу курсы бойынша педагогикалық мақсат қою;

– оқытудағы жүйелі-әрекеттік ұстаным (оқушының білім алу үдерісіне белсенді қатысу) [1, Б.4]. Осы оқытудың сегіз әдістері негізінде оқытылып жатқан жаңартылған білім беру бағдарламасында критериалды бағалау аксиологиясы жүзеге асырылуда.

Бағалауға түсінік берсек: «**Бағалау**» термині «жақын отыру» дегенді білдіретін латын сөзінен шыққандығы кездейсоқ емес,

себебі бағалаудың негізгі сипаты бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін-өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін немесе тәртібін мұқият бақылауы болып табылады. Бұл ресми тестілер мен емтихандардан бастап, мұғалімдер сыныптарда күніне жүз рет өткізетін бейресми бағалауға дейінгі бүкіл бағалау түрлерін қамтиды. Бұған қарамастан, бағалау түрлі нысанда болуы мүмкін: бір тестілер қолдағы қарындаш пен қағаздың көмегімен жүргізілсе, басқалары сыныптағы әдеттегі сөйлесу кезінде сұрақ қоюға негізделеді. Бағалаудың барлық түрлеріне жалпы сипаттамалар тән және олар төмендегілерді қамтиды: қадағалау; алынған мәліметтердің *интерпретациясы*; бұдан арғы іс-әрекетті анықтауға бағытталған *қорытынды* [2, Б.75].

«Критериалды бағалау» терминін алғаш рет Роберт Юджин Глейзер (1963) қолданған және бұл термин оқушылардың оқу жетістіктерінің қол жеткізген және потенциалды деңгейлері арасындағы сәйкестікті анықтауға мүмкіндік беретін үдерісті сипаттайды.

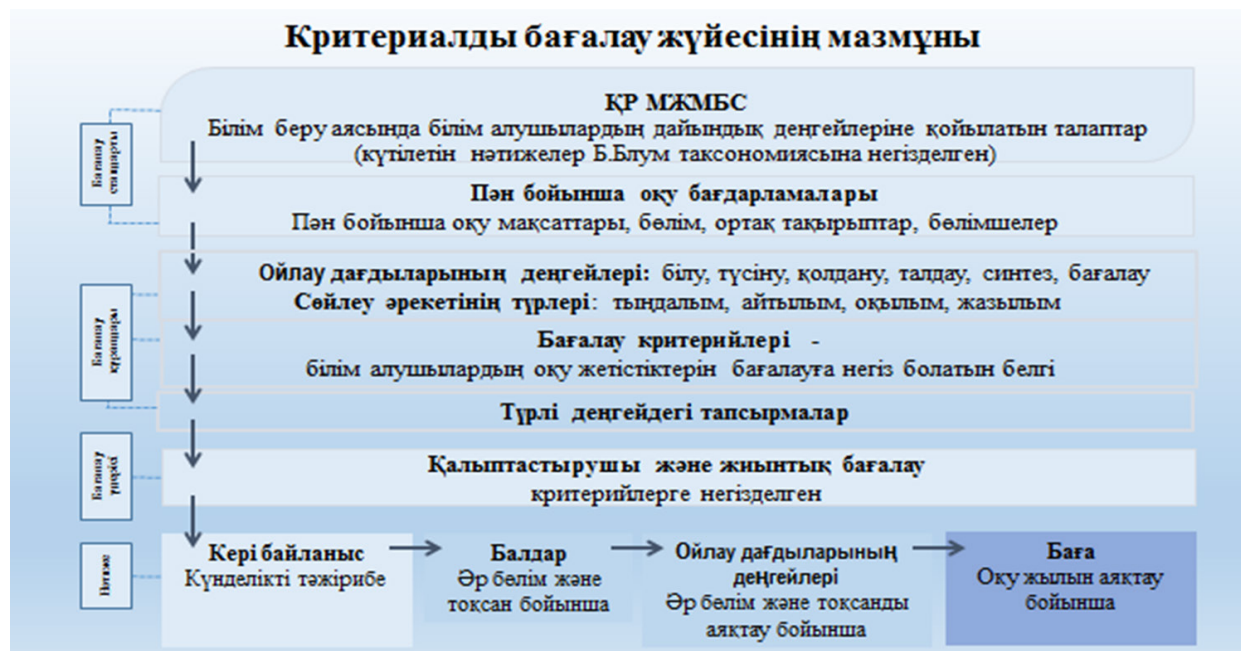
Критериалды бағалау – оқушылардың оқу жетістіктерін білім беру мақсаттары мен мазмұнына сәйкес, ұжым ішінде өңделген, оқушыға, ата-анаға және мұғалімге түсінікті нақты анықталған критерийлерге негізделген үдеріс.

Критериалды бағалау оқушылардың жетістіктерін бір-бірімен салыстырмайды және бір-біріне тәуелді етпейді, сонымен қатар әр оқушының құзыреттілік деңгейі туралы ақпарат беруге бағытталады [3, Б.46].

Әдебиеттерге шолу. Критериалды бағалау жүйесінің мазмұны: бағалау стандарттары, бағалау құралдары, бағалау үдерісі, нәтижеден тұрып сипатталады. Бағалау стандартында – ҚР МЖМБС (мемлекеттік жалпыға міндетті білім стандарты), Блум таксономиясына негізделген күтілетін нәтижелер, пән бойынша оқу бағдарламалары (оқу мақсатты, бөлім, ортақ тақырыптар, бөлімшелер) қарастырылады. Бағалау құралдарына–ойлау дағдыларының деңгейлері: білу, түсіну, қолдану, тал-

дау, жинақтау, бағалау. Сөйлеу әрекетінің түрлері: тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым. Бағалау критерийлері: білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалауға негіз болатын белгі. Бағалау критерийлерін күтілетін нәтиже деп те түсіндіруге болады. Сондай-ақ түрлі деңгейдегі тапсырмалар болып табылады. Бағалау үдерісі

– критерийлерге негізделген (күтілетін нәтижелерге) қалыптастырушы және жиынттық бағалаулар. Нәтиже – күнделікті тәжірибедегі, сабақтағы кері байланыс, әр бөлім және тоқсан бойынша балдар, ойлау дағдыларының деңгейлері, жыл соңындағы бағамен сипатталады (1 сурет).

Сурет 1. Критериалды бағалау жүйесінің мазмұны

Критериалды бағалау құрылымына тоқталатын болсақ, критериалды бағалау екіге бөлінеді: қалыптастырушы бағалау және жиынттық бағалау. Кейбір әдебиеттер мен құжаттарда қалыптастырушы бағалау – формативті бағалау немесе оқу үшін бағалау деп кездесіп жатады, яғни мұғалім сабақтың өн бойынша (сабаққа кіргеннен сабақ аяқталғанға дейінгі барлық 40 минут уақыт ішінде) қолданған кез-келген бағалау формасынан оқушы оқығысы келіп кетуі қажет, тағы да оқығысы келіп ынталануы немесе бағыт-бағдар алуы тиіс. Жиынттық бағалау да – оқуды бағалау деп жазылып жатады, яғни оқушы алған білімін ғана бағалау, қорытынды бағалау үдерісі болып табылады.

Сабақта мұғалім қолданатын қалыптас-тырушы бағалау ауызша, жазбаша, вербаль-сіз яғни тілді қолданбайтын (оқушы арқасы-

нан қағып қою, бас бармақты көтеру, қол шапалақтау және т.б.) бағалау түрлерін қолдануарқылы асырылады. Критериалды бағалау бойынша ғылыми анықтамалар мен теориялардан – бағалаудың үдеріс екендігін түсініп отырмыз.

Дәстүрлі бағалауда арифметикалық сан-дарды қою арқылы оқушының бір күндік білімін бағалаудың нәтижесінде оқу мен оқыту сапасының халықаралық тәжірибеде нәтижесіз болуына әкелгенін көріп отырмыз. Ол бағалау форматы «үдеріс (процесс)» емес «процедура» болып, педагогикалық және психологиялық аспектілер толық ескерілмей қалып жатты.

Ал критериалды бағалауда – бағалауды неліктен үдеріс деп қарастырады? Оқушы-ның сол күні алған білімін белігілі бір арифметикалық сандармен бағалау емес жоғарыда жазылған ХХІ ғасырда болу ке-

рек дағдылар мен бәсекеге қабілеттілікті арттыру жағдайында әр оқушының «өзіндік МЕН-ін» ашуға жағдай жасау, әр оқушының өз қабілетіне қарай бәсекеге қабілеттілік тұстарын зерделеу, тіпті әлі ашылмай жатқан қабілеттерін ашуға педагогикалық және психологиялық аспектілер тұрғысында әрекет ету, сол арқылы оқушының оқу мен білімін ілгерілету.

Бұл өте салмақты да тереңінен қарауды талап ететін бағалау үдерісі. Әр оқушының өз пікірі, сабаққа деген бейімділігі, қызығушылығы, білімді қабылдай алу деңгейлері мен мүмкіндіктері, тіпті мінез-құлықтары да өзгеше. Сондықтан ХХІ ғасыр мұғалімі де осы дағдыларды қалыптастыра алуға лайықты, бейімді және құзіретті болу керек. Егер де құзіреттілікті формуламен көрсететін болсақ ол педагогикалық аспектілер мен психологиялық аспектілердің қосындысынан тұрады [4, ББ.48-54].

Әдістеме. Педагогикалық аспект психологиялық аспект құзіреттілік. Осы формуладан педагогтың құзіреттілі арқылы ұйымдастырлығын, жоспарланған қалыптастырушы бағалауды әрбір сабақ нәтижесінде білім алушылардың тақырыпта айтылған құзіреттіліктерін арттыруға қол жеткізе аламыз. Сондықтан ең алдымен осы аспектілерге мән беру қажет.

География және жаратылыстану пәндерінде осы аспектілерді ескеріп критериялды бағалауды тиімді қолдану мен жүзеге асыруда пән мұғалімдері стандарттағы пәнге тән дағдылар мен ерекшеліктерді зерделеуді талап етеді. Қазақстан Республикасының негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында әр пәннің өз ерекшелігіне сай пәндік дағдылар мен құндылықтар берілген, сондықтан география пәні мұғалімдері стандартқа сай жоспарлы жұмыс атқарулары міндетті.

География пәнінің басқа пәндерден ерекшелігі – оқушыға оңай және қызықты болып көрінгенімен көп қырлы және заманмен бірге түрлі өзгерістер еніп отыратын, ақпараттар жыл сайын жаңашаланып отыратын пәннің бірі. Педагогикалық зерттеудегі ғалымдардың да зерттеулері пікірлерінде ге-

ография пәнінің мемлекеттің даму тенденциясына қарай өзгермелі екендігін дәлелдейді. Гриффин және басқа авторлардың айтуы бойынша: «...экономикасы дамыған елдерде өнеркәсіптік өндірістен ақпараттық қызмет көрсету және байланыс қызметін көрсетуге ауысып жатқаны айтарлықтай байқалды» [5, ББ.17-20].

Білім беру жүйесін жаңартуға арналған бұл экономикалық дәлелдерге қоса, қазіргі ХХІ ғасырда басқа да негіздер бар: өзара қарым-қатынастың арттыру; әлеуметтік өзгерістер; ауа райының өзгеруімен байланысты проблемалар; бүкіл әлемдегі халық санының қарқынды өсуі; жаһандық бәсекеге байланысты мемлекеттер шекарасының өзгерулері; миграциялық теңгерімсіздіктерге байланысты демографиялық ахуал мен демографиялық саясаттың өзгерулері; шектеулі ресурстарға деген сұраныстың өсуі; осылардың барлығы мектеп оқушылары қазіргі заманда және келешекте табысқа қол жеткізу үшін бұрынғыға қарағанда анағұрлым көп дағдыларды меңгеруі қажет екенін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартының 27 пунктінде: “Жаратылыстану” білім беру саласының мазмұны “Жаратылыстану”, “Физика”, “Химия”, “Биология”, “География” оқу пәндерінде іске асырылады. 28 пунктінде: “Жаратылыстану” білім беру саласының мазмұны функционалдық білім мен біліктерді, жоспарлау, талдау және өңдеу, түсіндіру, жүйелеу, алгоритм бойынша жұмыс, зерттеу, практикалық-эксперименттік дағдыларды жетілдіру, қорытын-дыларды бағалау және тұжырымдау дағдыларын қалыптастыруды; әлемнің қазіргі жаратылыстану көрінісінің негізінде жатқан іргелі ұғымдарды, заңдылықтарды, теориялар мен қағидаттарды, табиғатты ғылыми тану әдістерін, табиғатты, экономиканы және қоғамды кешенді зерттеу негізінде адамзаттың ғаламдық және жергілікті проблемаларын түсінуді тереңдетуді; экологиялық мәдениетті, ғылыми, жобалық және кеңістіктік ойлауды дамытуды; патриоттық сезімдерді, қоршаған

ортаға деген жауапкершілікті және ұқыпты қарауды тәрбиелеуді; білім алушыларды жаратылыстану ғылымдары бағытында кәсіби бағдарлауды іске асыруды қамтамасыз етеді.

География пәнінде оқушыда қалыптасу қажет дағдылар: пән бойынша дағды (белсенді оқу түрлері), тілдік дағды (дамытатын әдістер), метапәндік дағды (жоба әдістері), жеке тұлғаға бағытталған дағдылар (коммуникациялық әдістер) бойынша қарастырылса, құндылықтарда: дүниенің *географиялық бейнесін* тұтас қабылдайтын, *географиялық ойлау* қабілеті дамыған, географияның әдістері мен тілін білетін және қолданатын, *географиялық мәдениеті* бар тұлға тәрбиелеу болып табылады [6, ББ.52-60].

Стандартқа сай осы пәндік дағдылар мен құндылықтарды қалыптастыруда мұғалім критериалды бағалауды тиімді жоспарлауындағы құзыреттілігінің *педагогикалық аспектілерін* сараласақ: педагогикалық әділдік, педагогикалық этика, мінез, қадағалау, интерпретация (логикалық қорытынды), бағалау шеберлігі, белсенді оқыту әдістерін шебер қолдану, нормативті сауаттылық, пәндік сауаттылық, сұрақ қою техникасы, бағалау критерийлері, Блум иерархиясы негізіндегі мақсат қою, мимика, ым-ишара, сөйлеу мәдениеті, когнитивті дамыту (оқушының оқу және проблеманы шешу қабілеті), метатаным (саналы білім алу), толеранттылық және т.б.

Психологиялық аспектілерге: гностика, эмпатия, ми қыртысының құрылысы, жады құрылымы, трансформациялық көшбасшылық, уәж, сынып ерекшелігі, оқушы ерекшелігі, оқушы қызығушылықтары мен мүмкіндіктері, танымдық қабылдау мүмкіндіктері, жас ерекшеліктері, әлеуметтік ахуалы, өзіндік «МЕН», метасана (алған білімді саналы қолдана алу) және т.б. жатады.

Нәтижелер. Бұл екі аспектіні «көзге көрінетін оқыту» және «көзге көрінбейтін оқыту» деп те айтуға болады. Себебі педагогикалық аспектілер көзге көрінетін – сабақта қолданған әдіс-тәсілдер, бағалаудың әдістері, сергіту сәті, топтастыру әдістер

және т.б. болса, психологиялық көзге көрінбейтін – оқушының ішкі уәжі, өзіне сенімділік /сенімсіздігі, өзіндік бағалауы, ми қыртыстары, мінез, наным-сенімдері, көзқарастары және т.б. жатады.

Осы екі аспекті бағалауда ескеру керек маңыздылық деген тұжырымымызды толық негіздеуде мысалдар келтірсек. Жоғарыда саралаған педагогикалық аспектілердің ішінде: қадағалау; қадағалауды өткізу үшін оқушылардың нені білетіндігін және не істей алатындығын, сонымен қатар, олар қандай қиындықтармен кездесуі мүмкін екендігін анықтау қажет.

Сыныптағы әдеттегі іс-әрекетті, яғни, балалардың өзара әңгімесін тыңдап, тапсырманы орындап отырған оқушыларды *қадағалау* немесе олардың орындаған сынып және үй жұмыстарын тексеру бірталай ақпарат беруі мүмкін, бірақ кей жағдайларда қажетті ақпаратты алудың ерекше ойластырылған тәсілін қолдану керек болуы мүмкін.

Жазбаша тапсырма немесе тест жоғарыда айтылған мақсаттарды іске асыра алады, бірақ кей жағдайларда дұрыс таңдалған ауызша сұрақтың өзі де тиімді болып шығуы мүмкін. Оқушының сұрақтарға берген жауаптары бақылануы керек. Басқаша айтқанда, бағалайтын тұлға алынған мәліметтердің мәнін анықтай білуі қажет. *Интерпретация* қызығушылық тудыратын мәселелерге, мәселен, ерекше дағдылар, көзқарастар немесе оқыту түрлеріне қатысты жүргізіледі. Мұндай өлшемдерді көбінесе *критерий* деп атап, оларды оқу мақсаттарына немесе міндеттеріне жатқызады.

Әдетте, бағалау бөлігі ретіндегі қадағалау алдын ала қалыптастырылған өлшемдер бойынша жүргізіледі, бірақ кейде мұғалімдер жоспарланбаған өзара әрекеттестікті немесе нәтижелерді бақылайды және өткенді шолу өлшемдерін қолданады. Интерпретацияның көмегімен мінез-құлықты сипаттауға немесе түсіндіруге талпынуға болады немесе мінез-құлыққа қарап логикалық қорытынды жасауға болады, мысалы, баланың айтқан нәрсесі оның санамен ойлауының нәтижесі

болып табылады. Осыған байланысты интерпретацияны кейде *логикалық қорытынды* деп атайды. Мәліметтердің интерпретациясы негізінде *қорытынды* жасалады, ол бағалауды көздейді. Бұл кезеңде бағалау үдерісі түрлі мақсаттарға және алынған ақпарат қолданылатын міндеттерге байланысты әртүрлі нысанда жүруі мүмкін [7, Б.128].

Мимика (*mimikos* – еліктеушілік) – бет әлпеттің қозғалысы, адам сезімін білдірудің бір формасы, адамның ішкі сезімін, көңіл-күйінің әр алуан сәттерін (көңілдену, қайғыру, ашулану, т.б.) білдіретін бет-әлпеттің мәнерлі қимыл өзгерісі. Кей жағдайда мұғалімнің мимикасы оқушыларға оның сөзінен гөрі қатты әсер етеді. Балалар мұғалімнің бетінен оның көңіл-күйін, қарым-қатынасын (жағымды, жағымсыз) біледі. Сондықтан педагог оқушыларға мимика арқылы бағалаудың іске қатынастыны ғана білдіре алуы қажет [8, ББ.14-22]. Осы мысалдардағы және жоғарыда жазылған педагогикалық аспектілер арқылы оқушының стандарттағы географиялық ойлау және географиялық академиялық сөйлеу дағдыларын арттырамыз.

Психологиялық аспектілердің ішінде мысалға: гностика – өз жұмысынан ләззат алатын, яғни өз қызметін толық жақсы көретін сезім. Мұғалім педагогикалық тұрғыда өз пәнін мықты білетін маман, сабақты ұйымдастыра алатын, әртүрлі әдістерді сынып ерекшелігіне қарай жоспарлай алатын шебер ұстаз болғанымен де өз жұмысын Шульман іліміндегі «ыстық жүрекпен» жақсы көрмесе, қалыптастырушы бағалау үдерісі барысында педагогикалық этика мен ұстамдылық жарық (трещина) береді.

Себебі, қалыптастырушы бағалау үдерісіне дәстүрлі оқытудағыдай тек мұғалім ғана емес оқушылар да қатысады, мұғалім өзі елестеткен сабақ орын алмай, өз ойындағы мақсатына жете алмай не болмаса сабақ мақсатына жетпей жатқанда аффектілік пайда болуы мүмкін. Сондықтан бағалау үдерісінде педагогикалық этика мен моральдан басқа психологиялық гностиканың қажеттілігі өте маңызды. Сол кезде ғана

бағалау қағидаттарының бірі – шынайы бағалау орын алады. Эмпатия – оқушының сырты келбетіне (симпатия) емес ішкі жан-дүниесіне үңіле алу, әр оқушының мұғалімге көрінбейтін ішкі дүниесі, қасиеті не қабілеті яғни «Қара жәшігі» болады, қалыптастырушы бағалау барысында (оқушылар-оқушыға беретін бағалау кезінде де) оқушының физиологиялық не физиономиялық ерекшеліктеріне бағытталмай оның жасаған әрекеттер мен істеріне қарай дұрыс бағалауды қолдануда баланың қара жәшігін ашып «ақ жәшікке» айналдыру, бағалауды дер кезінде және дұрыс беру арқылы ішкі дүниесіндегі қасиет не қабілетін ашу қағидаты да ескерілуі міндетті.

Барлық оқушылар географ болмайды, барлық оқушылар география пәнін жақсы көре бермейді және қызықпауы да мүмкін, тіпті сол пәнге икем-бейімділіктері де болмайды. Сондықтан баладан географ шығаруға тырыспай, географиядан жақсы оқушымен салыстырмай оның басқа неге икемділігі бар, немен қызығады, немен әуестенеді сол арқылы пәнге деген қызығушылығын ішкі дүниесі арқылы алып келу керек. Мысалы ол оқушы суретке бейім болса сабақта ол оқушыға постер жасату арқылы сол күнгі тақырыпты кішкене болсын өз деңгейінде меңгертуге ықпал етіп және де сол жасаған жұмысын ғана шынайы бағалап пәнге қызығушылығын ашу қажет. Ми қыртысының құрылысы, жады құрылымы бойынша мысал келтірсек: әр оқушының ми қыртысының ақпаратты сақтауы мен жады құрылымы да әртүрлі. Маңдай бөліктері мидың басқа бөліктерімен жүйке талшықтарымен байланыстырылған, олар:

- визуалды бейнелерді қабылдау мен жадыда сақтауға жауап беретін мидың артқы бөлімінің желке тұсындағы бөлігі;
- ауызша және тұжырымдамалық білімдердің сақталуына жауап беретін самай бөліктері;
- қол және дене рецепторлары орналасқан маңдай бөлігінің артындағы мидың жоғарғы бөлігіндегі соматосенсор аймағы.

Яғни, самай бөлігі – есту арқылы алған ақпараттарды сақтайтын бөлік, артқы бөлік – визуальді (көру арқылы) ақпараттарды сақтайды, төбе бөлігі – сенсорлық алған ақпараттарды сақтайды, ал алдыңғы бөлік сол ми қыртысында сақталған ақпараттарды сұрыптау функция атқарады. Мидың әрбір қыртысы ақпарат сақтауға бейім болғанымен әр адамның миының бір бөлігі ғана көбірек ақпарат сақтайды, сондықтан сабақ барысында баланың осындай көзге көрінбейтін оқыту формаларын яғни қай оқушының қай ми қыртысы көбірек ақпарат сақтайтыны білмей оқыту және соны бағалау ешқандай мақсатқа жеткізбейді, ешқандай нәтиже де сапа да орын алмайды [9, ББ.1-9].

Кредиттік пен дәстүрлі оқытуда осындай психологиялық аспектілер ескерілмей оқушының уәжін төмендетуге де алып келіп жатқандары болды, мысалы мұғалім аффектілік жағдайда: «жана ғана түсіндірдім, мына құлақтан кіріп мына құлақтан шықты ма?» деген қарапайым сөздері мұғалімнің өзінің психологиялық аспектіні ескермегендігі, ол оқушының қай ми қыртысының ақпаратты көбірек сақтайтынын білмейтіндігі, педагогикалық мәдениет пен гностиканың жетіспеушілігі байқалады. Сондықтан қазіргі білім беру жағдайында осы аспектілерді эмперикалық шартта жүзеге асыруды ескеру шарт. Осы тұжырымдарды ескерген жағдайда стандарттағы географиялық мәдениет қалыптасып, қалыптастырушы бағалаудың қағидаттары – валидтілік, қолжетімділік жүзеге асады.

Талқылау. Бұл екі аспект (педагогикалық, психологиялық) екі факторға байланысты яғни ішкі және сыртқы факторлар арқылы жүзеге асырылады. Ішкі фактордағы объект – оқушы, сыртқы – мұғалім. Мысалы сабақ барысындағы мінез (психологиялық аспект) ішкі фактор оқушы арқылы, егер оқушының мінезі ренжігіш болса ол оқушының жетістігін не болмаса қателік, кемшілігін бағалауда шеберлікті қажет етеді.

География пәні оқушының қызуғышылығын тез арттырып қойғанымен деректер және дәйектерге келгенде көп қателесу мен есте сақтауды көп қажет ететін пән

болғандықтан сабақ барысындағы бағалауда үлкен салмақпен қарау ұсынылады. Қалыптастырушы бағалау анықтамасында оқудағы кемшілік не қателіктерге дер кезінде түзету енгізу делінген, яғни оқушының жетістіктерін қандай да бір формативті бағалау арқылы мадақтап қою ғана емес, қателіктерін келесі жолы қалай түзету керек, ол үшін оқушы нені және қалай жақсарту керек деген сұрақтар және кері байланыс арқылы формативті бағалау берілуі қажет. Оқушы өзін-өзі реттеуі арқылы «өз бетінше оқуына» жеткізуіміз қажет [10, ББ.55-59]. Егер де мұғалім оқушының мінезін яғни психологиялық аспектіні ескермей бағалау орын алса, ол оқушының аффективті жағдайға алып келуіміз мүмкін.

Осы тұста мінез-құлықтың қалыптасуы туралы психологиялық білім мұғалімдерге қажет. Оқушы мінезі қалай қалыптасады? Неліктен біз оны ескеруіміз қажет? Жалпы адам баласында екі түрлі мінез-құлықты темперамент болады. Олар екі этапта қалыптасады: біріншісі балалық кезден – өтпелі жасқа дейінгі (переходной возраст) геннен келетін мінез, екіншісі өтпелі шақтан басталатын ортадан келетін мінез. Сынып ішіндегі әр оқушының мінезі де әртүрлі, тіпті бір үйдің балаларының мінездері әртүрлі болады, бір үйдің барлық балаларында геннен келетін бірінші мінез бірдей болғанымен де, екінші ортадан келетін мінез әрқайсысында әртүрлі. Орта дегеніміз – мұғалім, сынып жетекшісі, достары, сыныптастары, т.б. Осы мінез 9-11 сынып аралығында бастап екінші өмірлік мінезге қалыптасады.

Қорытынды. Қорытындылай келе, бағалау кезінде тек оқушының мінез-құлқын біліп қойып соған ықпалдасып бағалау ғана процесі емес, оның қай ортадан екінші мінезі қалай қалыптасып жатқандығын білу, сол арқылы дұрыс білім беру мен тиімді бағалау арқылы мінезінің дұрыс қалыптасуына ықпал ету, мінезін «сындырып» алмау, мінез қалыптасуындағы жас ерекшеліктерін қатаң ескеру, себебі жоғары сынып оқушыларына әсіресе өтпелі кезеңде вербальсіз бағалау мен сын пікір айту, қатесін дер кезінде түзетуде қабылдамау орын алып қалуы мүмкін.

Сондықтан осы ерекшеліктерді мұғалім білуі шарт, себебі бұл мұғалімнің педагогикалықта психологиялық та құзыреттіліктеріне жататын аспектілердің бірі болып табылады. Бір ғана мінез-құлық арқылы дұрыс бағалаудың қажеттілігінің ішкі факторын яғни оқушы ретінде қарастырсақ, енді сыртқы фактор – мұғалімнің мінез-құлқын зерделесек: білім саласындағы өзгерістер, мұғалімге қойылатын талаптар, әртүрлі ата-аналар, тіпті мұғалімнің өзіндік әлеуметтік және отбасылық мәселелері мен денсаулық жағдайлары оның жұмыс ортасына тікелей әсер ететіні белгілі.

Осы фактілер мұғалімнің сабақ беруіне, сабақта оқушыны дұрыс бағалау үшін дер кезінде қадағалауына, бағыт беруіне, көмек беруіне және т.б. әсер ететіні сөзсіз, оқушылар сыртқы атмосфераны сезінеді және ол ортаға әсер етеді. Бұл тұста айтылатыны мұғалімдер оқушының ғана емес өзінің де ішкі энергиясын, эмоционалды концептілерін реттей алатын тұлға болуы тиіс. Тіпті көңіл-күй, денсаулық және т.б. жағдайлар қалыпты тұрғыда болғанның өзінде мұғалімнің өзіне тән мінез-құлқы мен симпатия/ антипатиялары болатыны психологияда қалыпты процесс екендігі айтылады.

Мұғалімде оқушы тарапынан болған кемшілік кедергіні бағалау арқылы шешу-

мен қатар өзін-өзі реттеуде толеранттылық мәдениетінің деңгейін арттыруға бағытталуы тиіс. Толеранттылық – (латын тілінен – төзімділік, көнбістік) – басқа ойға, көзқарасқа, наным-сенімге, іс-әрекетке, әдет-ғұрыпқа, сезім-күйге, идеяларға, төзімділік, жұмсақтық, көрсете білу қасиеті [11, ББ.42-51]. Мінекей тіпті мұғалімнің психологиялық құзыреттілігін арқасында оқушы менмендігінен мендікке түсіру, уәжі төмен оқушылардың мендік ашуға яғни дұрыс және әділ сондай-ақ дер кезінде берілген бағалаудың арқасында оқушының дұрыс мінезінің қалыптасуына да септік болады [12]. Осы жердегі түйін: оқу мен тәрбие егіз дегендей, педагогикалық аспект пен психологиялық аспект білім беру үдерісінде ажырамас феномені. Себебі мұғалім педагогикалық қанша шебер болса да, бағалау мен белсенді әдістердің түрлерін шебер жоспарлап қолданса да сынып ерекшелігі, оқушы ерекшелігін (мінез-құлық, әлеует, мүмкіндік т.б.) ескермесе стандарттағы мақсат та, пәндік мақсат та қолжетімді болмайды. Сондықтан бағалау деген тек арифметикалық сан емес, педагогикалық және психологиялық ерекшеліктерді ескеріп жоспарланатын, үлкен жауапкершілік пен зергерлік шеберлікті талап ететін «үдеріс».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- [1] География және жаратылыстану пәндері бойынша педагог кадрлардың біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы: Мұғалімге арналған нұсқаулық. – Астана: Назарбаев зияткерлік мектептебі, 2016. – 4 б.
- [2] Негізгі орта білім беру деңгейінің 7-9-сыныптарына арналған «География» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы. – Астана: Б.Алтынсарин атындағы ҰБА.2019. – 75 б.
- [3] Можаяева О.И. Өңірлік және мектеп үйлестірушілеріне арналған критериалды бағалау бойынша нұсқаулық: Оқу-әдістемелік құрал /Можаяева О.И., Шилибекова А.С, Зиеденова Д.Б.– Астана: Назарбаев Зияткерлік мектептебі, 2016. – 46 б.
- [4] Исакаова А. Некоторые методологические аспекты образования и воспитания личности //Педагогика и психология. – 2021. – №1 (46). – С.48–54.
- [5] Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығына 3-қосымша негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана, 2018. – 17-20 бб.
- [6] Гарькина И.А., Данилов А.М., Волкова О.В. Формальные методы при моделировании и идентификации организационных систем //Современные проблемы науки и образования. – 2018. – №6. – С.52-60.
- [7] Булаева С.В., Исаева О.Н. Система мирового образования: современные тенденции развития. – Рязань: Зерна, 2018. – 128 с.

[8] Таубаева Ш., Максұтова И., Шагиєв М. Пovyшение эффективности образовательных технологий на основе интегративного потенциала инновационной дидактики // Педагогика и психология. – 2021. – №1 (46). – С.14–22.

[9] Антонова Л.Н. Общественные организации и управляющие советы школ в образовании Подмоскoвья // Вестник Московского государственного областного университета. – Москва, 2018. – №4. – С.1-9.

[10] Осипова Л.Б. Пovyшение профессиональной компетентности педагогов в условиях введения Федеральных государственных образовательных стандартов // Научные исследования в сфере общественных наук: вызовы нового времени. – Екатеринбург: Априори 2019. – С.55-59.

[11] Ussenov Nurbol, Zhoya Kairat, Abdimanapov Bahadurhan, Mamadiyarov Marat, Tleubergenova Kenjekey, Malika Ussenova. Views on the Use of Technology in Geography Course. SCOPUS iJET. International Journal: Emerging Technologies in Learning. Table of Contents – iJET. – 2020. – Vol.15. – №23. – PP.42-51. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=resultslist&authorId=57221727221&zone=> (дата обращения: 14.10.2021).

[12] Shakirova, N.D., Said, N.A., Konyushenko, S.M. The Use of Virtual Reality in Geo-Education. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). – 2020. – Vol.15. – №20. – PP.59-70. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i20.15433>. <https://online-journals.org/index.php/i-jet/article/view/15433> (дата обращения: 08.11.2021).

References

[1] «Geografiya» jáne «Jaratylstaný» pánderi boıynsha pedagog kadrlardyń biliktiligini arttırý kýrsyný bilim berý baǵdarlamasy: Muǵalimge arnalǵan nusqaýlyq. – Astana: Nazarbaev zıatkerlik mekteptevi, 2016. – 4 b.

[2] Negizgi orta bilim berý deńgeiniń 7-9-syniptaryna arnalǵan «Geografiya» páninen jańartylǵan mazmundaǵy úlgilik oqý baǵdarlamasy. Y.Altynsarın atyndaǵy UBA. – Astana: Nazarbaev zıatkerlik mekteptevi, 2019. – 75 b.

[3] Mojaeva O.I. Óńirlik jáne mektep úlestirýshilerine arnalǵan kriterialdy baǵalaý boıynsha nusqaýlyq: Oqý-ádistemelik qural. /Mojaeva O.I, Shilibekova A.S, Zıedenova D.B. – Astana: Nazarbaev zıatkerlik mekteptevi, 2016. – 46 b.

[4] Iskakova A. Nekotorye metodologicheskie aspekty obrazovaniya i vospitaniya lichnosti // Pedagogika i psihologiya. – 2021. – № 1(46). – S.48–54.

[5] Qazaqstan Respublikasynýń Bilim jáne ǵylym ministriniń 2018 jylǵy 31 qazandaǵy № 604 buıryǵyna 3-qosymsha negizgi orta bilim berýdiń memlekettik jalpyǵa mindetti standarty. QR BıǵM. – Astana, 2018. – 17-20 bb.

[6] Garkina I.A., Danilov A.M., Volkova O.V. Formalnye metody pri modelirovani i identifikatsii organizatsionnyh sistem // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2018. – №6. – S. 52-60.

[7] Býlaeva S.V. Isaeva O.N. Sistema mirovogo obrazovaniya: sovremennye tendentsii razvitiya. Izdatelstvo «Zerna». – Rıazan, 2018. – 128 s.

[8] Taýbaeva Sh. Maksýtova I. Shagiev M. Povyshenie effektivnosti obrazovatelnyh tehnologii na osnove integrativnogo potentsiala innovatsionnoi didaktiki // Pedagogika i psihologiya. – 2021. – № 1(46). – S.14–22:

[9] Antonova L.N. Obestvennye organizatsii i úpravliayúye sovety shkol v obrazovanii Podmoskovia // Vestnik Moskovskogo gosýdarstvennogo oblastnogo ýniversiteta. – 2018. – №4. – S.1-9.

[10] Osipova L.B. Povyshenie professionalnoi kompetentnosti pedagogov v ýsloviyah vvedeniya Federalnyh gosýdarstvennyh obrazovatelnyh standartov // Naúchnye issledovaniya v sfere obestvennyh náyk: vyzovy novogo vremeni. Izdatelstvo «Aприори». – Ekaterinbýrg, 2019. – S.55-59.

[11] Ussenov Nurbol, Zhoya Kairat, Abdimanapov Bahadurhan, Mamadiyarov Marat, Tleubergenova Kenjekey, Malika Ussenova. Views on the Use of Technology in Geography Course. SCOPUS iJET. International Journal: Emerging Technologies in Learning. Table of Contents - iJET Vol. 15, No. 23, 2020. pp. 42-51. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=resultslist&authorId=57221727221&zone=> (data obrashcheniya: 14.10.2021).

[12] Shakirova, N. D., Said, N. A., Konyushenko, S. M. The Use of Virtual Reality in Geo-Education. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), Vol. 15 No 20, 2020. pp. 59–70. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i20.15433>. <https://online-journals.org/index.php/i-jet/article/view/15433> (data obrashcheniya: 08.11.2021).

**Психолого-педагогические основы системы критериального
оценивания по предмету география****С.Г. Калкашев¹, Б.Ш. Абдиманов¹, Е.Усенов^{1*}, З.И. Гордеева²**¹Казахский национальный педагогический университет им.Абая (Алматы, Казахстан)²Московский педагогический государственный университет (Москва, Россия)*Аннотация*

В данной статье анализируются программы реформы образования и рассматривается необходимость внедрения критериального оценивания в систему образования. Также в обновленной образовательной программе отражены цели и задачи долгосрочного, среднесрочного, краткосрочного планирования, свои особенности. Обсуждались навыки, необходимые ученику в соответствии со стандартом, и компетенции учителя XXI века в формировании этих навыков. Дается общее представление о всех видах, понятии и порядке, характеристиках оценки. Что следует учитывать на основе критериального оценивания? вопросы о том, как реализовать, раскрыты на конкретных примерах и научных доказательствах. Содержание системы критериального оценивания представлено схемой, подробно описаны стандарты, инструменты, процесс и результаты оценивания. Были рассмотрены новые идеи, раскрыты содержание и методика формативного и суммативного оценивания. Исследованы и обоснованы педагогические и психологические аспекты формирования компетенций. Эти аспекты определили важную формулировку оценки и сформировали предметные навыки и ценности критериального оценивания.

Ключевые слова: интерпретация; инструмент оцениваний; процесс оцениваний; гностика; географическое мышление; географическая культура; компетентность; педагогический аспект; психологический аспект; критерии; виды оценивания.

**Psychological and pedagogical bases of the system
of criteria evaluation according to the subject geography****S.G. Kalkashev¹, B.Sh. Abdimanapov¹, N.E. Ussenov¹, Z.I. Gordeeva²**¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Almaty, Kazakhstan)²Moscow State Pedagogical University (Moscow, Russia)*Abstract*

This article analyzes the programs of education reform and considers the need to introduce criteria-based assessment in the education system. The updated educational program also reflects the goals and objectives of long-term, medium-term, and short-term planning, as well as its own characteristics. The skills required by the student in accordance with the standard and the competence of the teacher of the XXI century in the formation of these skills were discussed. The general idea of all types, concept and order, characteristics of the assessment is given. What should be taken into account based on the criteria assessment? questions about how to implement it are covered with concrete examples and scientific evidence. The content of the criteria-based assessment system is presented in a diagram, and the standards, tools, process, and results of the assessment are described in detail. New ideas were considered, the content and methodology of formative and summative assessment were revealed. The pedagogical and psychological aspects of the formation of competencies are investigated and justified. These aspects determined the important formulation of the assessment and formed the subject skills and values of criteria-based assessment.

Keywords: interpretation; assessment tool; assessment process; gnosis; geographical thinking; geographical culture; competence; pedagogical aspect; psychological aspect; criteria; types of assessment.

Редакцияға 09.12.2021 қабылданды.